

HZ. PEYGAMBER'İN MESCİDDE YAPTIĞI SOHBETLER

Doç Dr. Mustafa AĞIRMAN*

ÖZET

Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra ilk iş olarak Medine Mescidi'ni yaptırmıştır. Kalacağı evi ve öğrencilerin barınacağı Suffa'yı da hemen Mescid'in yanına yaptırmıştır. Hz. Peygamber günde beş vakit namaz kıldırıldığı bu mescitte sahabelerine de sohbetler ve dersler yapmıştır. Sahabe nesli işte bu ortamda yetişmiştir. Bu sohbetler düzenli ve gerektiğinde yapılanlar olmak üzere iki türüydü. Düzenli sohbetler Cuma günleri ve bir de sabah namazlarından sonra yapılmaktaydı. Hz. Peygamber sohbetlerinde çeşitli sorular sorar ve sorulara da cevaplar verirdi.

Anahtar Kelimeler: Hicret, Medine, Mescid, Suffa, Sohbet

ABSTRACT

The Conversation of the Prophet Muhammed at the Mosque

The Prophet Muhammed built firstly Madina Masjid after The Hagira, emigration from Makka to Madina. At near of the Masjid, he built the Suffa, a pension for the students. The Prophet taught and talked with his companions generation became mature at this atmosphere. These conversations were two identical parts; periodic and when needed. Periodic conversation has been performed after in the morning prayer and Friday day. The Prophet Muhammed asked and answered in these conversations.

Keywords: Hagira, Madina, Masjid, Suffa, Conversation

Giriş:

İslâm'da îmandan sonra en büyük hakikat namazdır. Namaz, dinin direğidir. Biz, Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerde "salât" kelimesi ile ifâde ettikleri bu ibâdetin Farsça tercümesi olan "namaz"ı almış ve

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı

dilimizde hep onu kullanmışız. Salât kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de duâ ve namaz anlamında olmak üzere 78 âyette tekil, 53 âyette çoğul olarak geçer. Ayrıca 3 âyette "namaz kılanlar (musallîn)" şeklinde kullanılır. Diğer yandan, 14 âyette çoğul emir kalıbıyla "namaz kılınız", 4 âyette tekil olarak "namaz kıl" buyrulurken, 24 âyette geçmiş zaman kalıbıyla "namaz kılanlar"dan söz edilir. 10 kadar âyette de "sallâ (duâ etti, namaz kıldı)" fiili ile yine duâ ve namaz konusu yer alır.¹ Pek çok hadiste de benzer kelimelerle namaza yer verilmesi bu ibâdetin önemini ortaya koyar. Namaz, münferit (tek başına) kılınabileceği gibi cemaatle de kılınır.

Namazı yalnız kılmaktansa cemaatle kılmak daha güzeldir. Namazını câmide cemaatle kılan, evde veya işyerinde tek başına kılandan daha çok sevap kazanır. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin rükû eden(müminler)le birlikte rükû edin."² buyurarak, müminleri cemaatle namaz kılmaya teşvik etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Bir kimsenin câmide cemaatle kıldığı namaz, işyerinde ve evinde kıldığı namazdan yimibeş derece daha sevaptır. Şöyleki, bir kişi güzelce abdest alır, sonra başka hiçbir maksatla değil, sadece namaz kılmak üzere câmiye gelirse, câmiye girinceye kadar attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir ve bir günahı başışlanır. Câmiye girince de, namaz kılmak için orada durduğu sürece, tıpkı namaz kılıyormuş gibi sevap kazanır. Sizden biriniz namaz kıldığı yerden ayrılmadığı, kimseye eziyet etmediği ve abdestini bozmadığı müddetçe melekler: "Allahım! Ona merhamet et! Allahım! Onu başışla! Allahım! Onun tevbesini kabul et!" diye duâ ederler."³

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra şehrin merkezinde, altı ay gibi kısa bir zaman içerisinde bir mescid yaptırdı ve beş vakit namazı bu mescidde cemaatle kılmaya başladı. Hz. Peygamber, bu sünnetini ölünceye kadar devam ettirdi. Şehir dışına çıktığı zaman yerine bir vekil tayin ederdi; kendisi dönünceye kadar bu vekil imâmlik görevini yerine getirirdi. Vefatından önceki hastalığında da, Hz. Ebû Bekir'i bu göreve tayin etmiş, o da Hz. Peygamber'in vefatına kadar, mescidde cemaate imâm olup onyedinci vakit namaz kıldırılmıştı.⁴

¹ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâz'il-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1996, "Salât", "Sallâ", "Kâme", "Ekâme" maddeleri.

² Kur'ân-ı Kerîm, el-Bakara sûresi, 2/43.

³ Buhârî, Salât 87, Ezân 30, Büyü 49; Müslim, Tahâret 12, Mesâcid 272.

⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Beyrut 1997, III, 197.

Hz.Peygamber, Medîne'de yaptırdığı bu mescidde hem beş vakit namazı cemaatle kılıyor hem de cemaatine dersler ve sohbetler yapıyordu. Mescide devam eden cemaat de hem ibâdetini yapıyor hem de dînî konuları birinci ve yetkili ağızdan öğreniyorlardı. Hz. Peygamber, bu sohbetleri daha ziyâde sabah namazından sonra yapıyordu. Bayanlar için ayrı bir zaman ayırmıştı, onları da o zaman bilgilendiriyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in zamanında mescid, hem ibâdet merkezi hem de ilim merkeziydi.

Sonradan gelen Müslümanlar, Hz. Peygamber'in mescid yapma ve namazları cemaatle kıılma sünnetine önem vermiş ve bu sünnetin yaşaması için ellerinden gelen her türlü gayreti göstermişlerdir. Dünyanın değişik yerlerindeki Müslümanlar, Hz. Peygamber'in Medîne'de yaptırdığı mescidi esas alarak kendi kültür ve estetik anlayışlarına göre câmiler yaptılar. Şehirlerini görkemli câmilerle, câmilerin yanındaki ilim merkezi medreselerle ve semâya yükselen minârelerle tezyîn ettiler. Bu câmiler, kıyâmete kadar devam edecek olan İslâm Medeniyeti'nin temel taşlarıdır. Bilinmelidir ki, İslâm Medeniyeti işte bu merkezlerden doğmuştur. İslâm Medeniyeti, aslında bir câmi medeniyetidir. İslâm, bir çekirdek gibi câmide toplanmış, bu çekirdekten de bir medeniyet zuhûr etmiştir.

Biz, bu çalışmamızda medeniyetimizin merkezi olan câmilerimizde yapılan ilmî çalışmaların, derslerin, sohbetlerin ve vaazların temeline inecek; Hz. Peygamber'in bu konudaki sünnetini tespit etmeye çalışacağız. Çalışmanın giriş bölümünde, Hz. Peygamber'in hicretten hemen sonra yaptırdığı Medîne Mescidi hakkında kısa bir bilgi verecek, sonra mescid kelimesinin yerine câmi kelimesinin kullanılması konusunda kısa bir açıklama yapacak ve daha sonra da Hz. Peygamber'in Medîne'de yaptığı "Câmi Dersleri" hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Medîne Mescidi: Mescid, Arapça'da "eğilmek, tevâzu ile alını yere koymak" mânâsına gelen sücûd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir. Secde, namazın rükünleri içinde en önemlisi, Allah'a yakınlığın bir göstergesi, O'na karşı saygılı ve tevâzulu olmanın sembolik bir ifadesidir. Bu sebepten dolayı namaz kılınan mekânlara "secde edilen yer" mânâsında "mescid" denilmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerinde de mescid kelimesi namaz kılınan yer anlamında kullanılmıştır.⁵

⁵ Bkz. Buhârî, Mesâcid 1-6; Müslim, Mesâcid 1-10.

Mescid kelimesi, Kur'ân-ı kerim âyetlerinde tekil ve çoğul olmak üzere yirmi beşten fazla yerde geçmektedir. Bu âyetlerden onaltısı Mescidü'n-Nebî biri Mescidü'l-Aksâ bir diğeri de Hz peygambere suikast düzenlemek amacıyla münafıklar tarafından yapılan Dırâr Mescidi ile ilgilidir. Kalan âyetlerde ise genel olarak ibâdet edilen yerden bahsedilmektedir.⁶

Hiz. Peygamberin hayatında Müslümanların bir araya toplanıp ibâdet edebilecekleri geniş çapta mescid, ilk defa hicretten sonra Kubâ köyünde, sonra da Medine'de yapılmıştır. Hiz. Peygamber'in hayatı anlatılırken mutlak olarak mescid kelimesi kullanıldığında kastedilen, Medine Mescidi'dir. Medine Mescidi şu merhalalardan sonra yapılmıştır.

Hiz. Peygamber, Mekke'de İslâm dinini tebliğ başlarken müşriklerin tepkisi ile karşılaştı. Kendisine yapılan baskı ve hakaretlere rağmen zaman zaman Mescid-i Haram'da namaz kıldı. İlk Müslümanlar da evlerinde, vâdilerde gizlice ibâdet ediyorlardı. O günlerde Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi mescid haline gelmişti. Hiz. Peygamber, ashâb-ı kirâm ile burada hem sohbet yapar hem de namaz kıldı.⁷

Müslümanlar, Mekke'de mevcut şartlar içerisinde ibâdetlerini rahatlıkla yapabilecekleri bir mescid inşâ etme imkanı bulamadılar. Bazı sahâbîler, evlerinin bir bölümünü mescid haline getirerek Müslümanların toplu ibâdet ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına çalıştılar. Hiz. Ebû Bekir'in ve Ammar b. Yâsir'in, evlerinin bahçesinde yaptırdıkları mescidler, bu tür mescidlerdendir. Bu iki mescid, Müslümanlar tarafından ilk inşâ edilen mescidlerdir. Kendine âit olan mescidde yanık ve güzel sesi ile Kur'ân-ı Kerim okuyan Hiz. Ebû Bekir, bazı kimselerin İslâm'a sempati duymasına sebep oluyor, bu da müşriklerin tepkisini çekiyordu. Müşriklerin, İslâm'a karşı tepkileri arttıkça Müslüman olanların sayıları da artıyordu. Bu sırada Müslüman olanlardan biri de Hiz. Ömer'di. Hiz. Ömer, İslâm dinini kabul ettikten sonra Müslümanlar, Mescid-i Haram'da açığa namaz kılmaya başladılar.⁸

Akabe bey'atlerinden sonra Müslüman olan Medineliler, toplu namaz kılmak için bir mescide ihtiyaç duymuş, sonradan Medine Mescidi'nin yapıldığı arazideki bir hurma kurutma harmanının etrafını çevirerek mescid haline getirmişlerdi. Kiblesi

⁶ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Secede" maddesi.

⁷ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", *DİA*, VII, 47.

⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdümelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (tah: Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları), Beyrut 1971, II, 63-64; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târih*, Beyrut 1965, II, 86.

Kudüs'e doğru olan bu mescidde Ebû Umâme Es'ad b. Zürâre arkadaşları ile birlikte namaz kıldı. Hız. Peygamber'in Mekke'den Medîne'ye olan hicretinden önce burada Cuma namazı da kılınmıştı.⁹

İlk muhâcirler, Kubâ'ya geldiklerinde burada bir mescid yapmışlar ve Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in arkasında namaz kılmışlardı. Hız. Peygamber'in Medine'de ilk Cuma namazını Sâlim oğullarının mescidinde kıldığına dâir rivâyet de¹⁰, onların hicretten önce bir mescidlerinin olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber, hicret sırasında Medine'ye üç-beş km. uzaklıkta olan Kubâ'da Amr b. Avf oğulları yurdunda Külsüm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir olarak kaldı. Bu misafirligi esnasında burada bir mescid yaptırdı. Temeli bir nevi merasimle atılan bu mescid 66x66 zirâ ebadında kare şeklinde ve dört duvardan ibâret bir yapıydı. Kur'ân-ı Kerim'de "temeli takvâ üzere kurulu mescid"¹¹ ifadesinin de işte bu Kubâ mescidi için olduğu rivâyetleri vardır.¹²

Hız. Peygamber, Kubâ'dan Medine'ye giderken yol boyunca yanlarından geçtiği kişiler, kendisini evlerine dâvet ettiler. Ancak Hız. Peygamber, devesinin serbest bırakılmasını istedi ve mescidin yapılacağı yeri tespit edeceğini kast ederek, onun bu işte görevli olduğunu söyledi. Şehir merkezine doğru ilerleyen deve, Mâlik b. Neccar oğullarının evlerinin önünde bir düzlükte çöktü. Hız. Peygamber, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olduğu günlerde bu yeri, sahipleri Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetim kardeşten satın alarak, buraya Mescid-i Nebevî'yi yaptırdı.

Medine Mescidi'nin temeli de bir nevi merasimle atılmış ve Hız. Peygamber mescid inşaatında bizzat çalışmıştır. Hız. Peygamber'in bu mescidi, namaz kılınacak yer, peygamberin kalacağı odalar ve bir de mescidin arka tarafındaki suffa olmak üzere üç ana bölümü ihtiva ediyordu. Mescidin doğu duvarı boyunca Hız Peygamber ve âilesine âit, zamanla sayıları dokuza çıkan odalar inşâ edilmiş; arka tarafında da yoksul sahâbîlerin barınabilmesi için bir yer yapılmıştır. Bu yere "Suffa", burada ikâmet edenlere de "ashâbu's-suffa" denilirdi. Bilindiği gibi, altı veya yedi ay kadar

⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1985, I, 239; İbnü Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillâh, *Zâdül-meâd fi hedy-i hayri'l-ibâd* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Tâhâ), Mısır 1970, II, 62.

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 140; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 87; Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşraf* (nşr. Süheyl Zekkâr- Riyâd Ziriklî), Beyrut 1996, I, 312.

¹¹ Kur'ân-ı Kerim, et-Tevbe sûresi, 9/108.

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 244; Semhüdi, Nüreddin Ali, *Vefâu'l-vefâ bi ahbâri dâri'l- Mustafâ* (tah: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1971, I, 251; Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, VIII, 12.

süren inşaat sırasında Hz. Peygamber, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olarak kalmıştır.¹³

Hz. Peygamber'in Medine'de yaptırdığı bu mescid, müminler için tatlı bir su kaynağı, bir hidâyet rehberi, bir sığınak ve karargâh olmuştur. Günde beş vakit kendisinde cemaatle namaz kılınan bu mescid, Asr-ı Saâdet insanı için bir medreseydi. Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), sahâbesini burada yetiştirdi. Onları rûhî ve akîl bir terbiye ile burada terbiye etti. Namazın tatbikatını onlara burada gösterdi. Zaman zaman onlara vaaz ve nasihat edip sorularına burada cevaplar verdi.

Mescid, yabancıların sığınağı, misafirlerin konağı, yoksul ve zayıfların da barınağıydı. Her sınıftan insan, orada ihtiyacını giderecek, kendini rûhi it'minâna ulaştıracak şeyleri bulabilirdi.

Medine'ye gelen heyetler mescidde karşılanır, orada ağırlanır ve kendileriyle orada konuşulur, sohbet edilirdi. Medine mescidi, ordu komutanlığının karargâhıydı. Asker orada toplanır, sancaklar orada verilir, cephe komutanları orada tayin edilir, askeri emirler orada verilirdi. Sonra da asker, Allah'ın yüce ismine dayanarak gâzilik veya şehidlik umudu ile yola çıkardı.

Mescid, Allah'a kulluk vazifesinin yapıldığı bir mâbeddi. Kulun saçılan kalbinin parçaları orada bir araya gelir, şaşkın rûhu orada dost doğru yolu bulur, isyankâr nefsi de sükûnete ererdi. Yine orada kulun kalbi, dünyanın boş işleri ve meşgalelerinden kurtulup Allah'ın katına yönelir; rabbânî bir kimliğe bürünerek nefsinin kirlerden yıkar ve organlarını hatalardan kurtararak tertemiz bir kalp ve beden ile Allah'a yönelirdi.

Asr-ı Saâdette Mescid-i Nebevî, devlet idâresinin merkeziydi. Rasûlullah (s.a.v.) ve ondan sonra da Râşid Halifeler orada otururlar ve devlet işlerini oradan yönetirlerdi. Orası aynı zamanda devlet şûrasının toplandığı meclis durumundaydı. Ümmetin meseleleri orada gündeme getirilir, ümmetin önüne çıkan problemler ele alınır, hakkında nass vârid olmayan konular kitap ve sünnet ışığında münakaşa edilirdi. Müslümanlar arasındaki ihtilaflar ve dâvâlar mescide getirilir, Hz. Peygamber de bu dâvâları mescidde çözüme ulaştırırdı. Mescid, çok az da olsa bir mahkeme

¹³ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn, *Mürûcû'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher* (nşr. Muammer Muhyiddîn Abdülhamîd), Mısır 1964, II, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 109; İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II,61.

salonu gibi vazife görürdü. Karar neticesinde hasımlar, İslâm'ın emrine boyun eğlerler, haklarına ve karara razı olarak gönül rızası ile çekip işlerine giderlerdi.

H.z. Peygamber zamanında mescid, sadece beş vakit namaz ve Cuma namazının kılındığı bir namazgâh değildi. Bir mâbed olmasının ötesinde mescid, müderrisi Rasûlullah, talebeleri de onun güzîde ashâbının olduğu bir eğitim öğretim kurumuydu, bir medreseydi, bir ilim ve irfan yuvasıydı. H.z. Peygamber'in vefatında sonra İslâm'ı Arap yarımadsının dışına taşıyan sahâbe nesli buradaki derslerde yetişti. Ve yine mescid, H.z. Peygamber'in, Allah'ın indirdikleriyle hükmedip, hasımların arasını bulduğu bir mahkemeydi. İslâm Devleti'nin merkezi, askerın karargâhı, hâsılı dînî ve dünyevî işlerin görüldüğü bir merkezdi.¹⁴

Câmi: Çalışmamızın giriş bölümünde, câmi kelimesi ile ilgili kısa bir bilgi vermenin de yerinde olacağını zannederim. Arapça "cem" kökünden gelen "toplayan, bir araya getiren" manasındaki câmi kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan "el-Mescidü'l-Câmi" (cemaati toplayan mescid) sıfat tamlamasının kısaltılmış şeklidir. "el-Mescidü'l-Câmi" terkîbi, Taberânî'nin bir rivâyetine göre bizzat H.z. Peygamber tarafından kullanılmıştır.¹⁵ Ancak, hadisin râvilerinden birinin tenkit edilmiş olmasını¹⁶ göz önüne alarak bu rivâyeti ihtiyatla karşılamak gerekir. Bununla beraber bazı hadis senetlerinde geçen ifadelerden, bu terkîbin Tâbiûn döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Ebû Ömer el-Kindî'nin "el-Vülât ve'l-Kudât"ında, kâdî (hâkim)lerin mescidlerdeki kazâ faaliyetlerinden bahsedilirken "el-Mescidü'l-Câmi" terkîbine yer verildiği halde, zeylinde zaman zaman sadece "el-Câmi" ifadesinin geçmesi hicrî IV.yüzyılın başlarında câmi kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Daha sonra içinde cuma namazı kılınan ve hafîbin hutbe okuması için minber bulunan mescidler "câmi", minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedler ise mescid olarak anılır olmuşlardır. Ancak, Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ gibi mâbedlere mescid ifadesinin itlâk edilmesi devam etmiştir.

Osmanlılar döneminde, padişahlar tarafından inşâ ettirilen büyük câmilere "selâtin câmileri", vezirler ve diğer devlet ricâli tarafından yaptırılan orta büyüklükteki

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", *DİA*, VII, 49-53; Ağırman, Mustafa, *H.z. Peygamber Devrinde Mescid Ve Fonksiyonları*, İstanbul 1997, s. 109-182.

¹⁵ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat*, Kahire 1415, I, 143.

¹⁶ Heysemî, Nüreddin Ali, *Mecmau'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, Beyrut 1982, II, 46.

câmilere bânisinin adına izâfeten sadece câmi, küçük olanlara da mescid denilmiştir. Mescidlerde cuma namazı kılınmazdı. Mescidlerin cuma namazı kılınan câmiye tahvili ise berât ve izinle olmaktadır. Çünkü, Hz. Peygamber zamanında Medîne’de, Mescid-i Nebevî’den ayrı dokuz mescid daha olmasına rağmen buralarda vakit namazı kılınır, cuma namazı kılınmazdı. Asr-ı Saâdet’te Medine’de cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî’de kılınmaktaydı.¹⁷

Hz.Peygamber’in vefatından hemen sonra ortaya çıkan yalancı peygamberler ve irtidat olayları, birinci halife Hz. Ebû Bekir’in üstün siyâset anlayışı ve basireti ile kısa zamanda bertaraf edildi. Birinci halifenin zamanında açılan Suriye ve Irak cephelerine, ikinci halife Hz. Ömer zamanında Mısır cephesi ilave edildi. İslâm dini, dört halife zamanında doğudan batıya, kuzeyden güneye çok geniş bir alana yayıldı. “Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler îmâr eder.”¹⁸ meâlindeki âyetle, Hz. Peygamber’in “Kim, Allah rızâsı için bir mescid yaptırırsa, Allah da bunun karşılığında ona cennette bir köşk ihsan eder.”¹⁹ meâlindeki hadîsinden ilham alan dört halife, ilk merhalede Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî’de bazı yenileme ve genişletme çalışmaları yaptılar. Kudüs şehrini fetheden Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ’nın bir çöplük haline getirilmiş olan yerini tespit ettirerek burada büyük bir mescid yaptırdı. İlk zamanlar basit bir yapıya sahip olan bu mescidde üç bin kişi namaz kılabilirdi. Hz. Osman, Mescid-i Nebevî’yi genişletip kaliteli inşaat malzemesi kullanmak suretiyle yeniden inşâ ettirdi. Bu dönemde Müslümanlar, fethettikleri şehirlere ve yeni kurdukları şehirlere ilk iş olarak birer mescid yapmışlardır. Fethedilen yerlerin muhâfazası için özellikle askerî amaçlı yeni yerleşim merkezleri, ordugâh şehirler kurulmuştur. Bunların ilk örnekleri Kûfe, Basra ve Fustât şehirleridir.Yeni kurulan bu şehirlerin ortayerine de mescidler yapılmıştır.²⁰

H.z. Peygamber’in Câmi Dersleri:

Yüce Allah, insanların tevhîd inancını benimsemeleri ve bu sahada yetişmeleri için onlara peygamberler göndermiştir. Peygamberler, insanları yetiştiren ve bu yetişmiş insanlardan yeni bir toplum inşâ eden seçilmiş önderlerdir. Onlar, hem önder hem de öğretmendirler. Toplumun önüne geçerler, onlara yön ve yol

¹⁷ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, “Câmi”, *DİA*, VII, 46.

¹⁸ Kur’ân-ı Kerim, et-Tevbe sûresi, 9/18.

¹⁹ Buhârî, Salât 65; Müslim, Mesâcid 24, 25.

²⁰ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, “Câmi”, *DİA*, VII, 48.

gösterirler. Çok uğraşırlar, çok çalışırlar ve sonunda toplumu kendi davalarına kazandırır. Bu uğurda onların en büyük sermayeleri Yüce Allah'ın desteği ve bir de kendi gayretleridir. Peygamberler, Yüce Allah'ın verdiği görevi yaparken insanlardan dünyalık nâmına hiçbir şey istemezler. Onların bütün istediği, fertlerin ve toplumun iyilik istikâmetinde göstereceği değişikliktir. Bir ömür boyu bu değişikliği gerçekleştirmek için uğraşır ve gayret gösterirler. Gece-gündüz çalışırlar, hiç durmazlar, yorulmazlar, usanmazlar.

Yüce Allah, peygamberleri insanların içinden seçer ve onları içinden seçtikleri topluma peygamber olarak gönderir. Rabbimiz, bu gerçeği, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde dile getirir:

-“Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitâb'ı ve hikmeti ta'lim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Rasûl gönderdik.”²¹

Bu âyet-i kerîmeye göre Hz. Peygamber,

a-) Kendilerine peygamber olarak gönderildiği toplumun içinden seçilmiştir.

b-) Peygamber olarak gönderildiği topluma Allah'ın âyetlerini okuyacak.

c-) Kendilerine peygamber olarak gönderildiği toplumun fertlerini her türlü kötülükten arındıracak.

d-) Bu topluma, Yüce Allah'ın kitâbı olan Kur'ân-ı Kerîm'i ve hikmeti ta'lim edip onlara bilmediklerini öğretecek.

Yüce Allah, bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim ile yani insan yetiştirme ile ilgili görevlerini belirlemiş ve bunların hudutlarını çizmiştir. Bilindiği gibi, peygamberlerin asıl görevi tebliğdir. Tebliğ de, gerçeği insanlara ulaştırmaktır. Peygamberler, gerçeği insanlara ulaştırırken değişik yol ve yöntemler kullanırlar. Onlarla sık sık bir arada bulunur, onlara ders ve sohbetler yapar ve onları bilgilendirirler.

Yine bu âyet-i kerîmeden öğreniyoruz ki, Hz. Peygamber'in görevlerinden biri de insanlara Allah'ın âyetlerini okumak ve onlara Allah'ın kitâbını öğretmektir. Yüce Allah, bu âyet-i kerîmede “tilâvet” ve “ta'lim”i birbirinden ayırarak, Hz. Peygamber'e iki ayrı görev vermiştir. Tilâvet, Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd üzere sesli okumak demek; ta'lim ise, Kur'ân'ın muhtevâsını kavratmak demektir. Bu âyet-i kerîmeye göre Hz. Peygamber, gönderildiği topluma Kur'ân okumak ve onlara Kitâb'ın ve hikmetin muhtevâsını kavratmakla görevlidir.

²¹ Kur'ân-ı Kerîm, el-Bakara sûresi, 2/151.

Hız. Peygamber'in görevlerinden biri de, peygamber olarak gönderildiği toplumun fertlerini tezkiye etmek, yani kötülüklerden arındırmaktır. Yüce Allah, bu âyet-i kerîme ile insanları bilgilendirmenin yeterli olmadığına, bilgilendirme ile birlikte onları kötülüklerden arındırmanın da bir vazife olduğuna dikkat çekiyor.

Hız. Peygamber, Yüce Allah tarafından kendisine verilen bu görevleri en güzel şekilde yerine getirmiş; insanları hem bilgilendirmiş hem de onları her türlü kötülüklerden arındırmıştır. Çevresindeki insanları bilgilendirmek için her türlü metodu denemiş ve her imkandan istifade etmiştir. Yüce Allah'tan aldığı vahiyleri hemen insanlara ulaştırmış, onları hiçbir bilgiden mahrum etmemiştir. Çevresindeki insanlarla günde beş vakit namaz için mescidde buluşmuş, her buluşmada onlara ayrı ayrı şeyler öğretmiştir. Cemaatinin kendisine yönelttiği sorulara cevap vermiş ve onların bilgi seviyelerini yükseltmiştir.

Aslında mescid, namaz kılmak ve ibâdet etmek için yapılmış bir mekândır ama Hız. Peygamber, mescidde sadece ibâdet etmekle kalmamış, sohbetler ve dersler de yapmıştır. Kıyâmete kadar biz müslümanlar için örnek nesil olan sahâbe işte bu sohbetlerde yetişen şanslı bir nesildir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, câmilerde sohbetler ve dersler yapmak sünnettir. Bu sünneti canlı tutmak ve yaşatmak ta câmi görevlilerinin ayrı bir vazifesidir. Her câmi görevlisi kendi cemaatinin hem imâmı hem de öğretmeni olmalıdır.

Hız. Peygamber, mescidde vakitleri belli olan nizâmî dersler ve sohbetler yaptığı gibi, ihtiyaç hasıl olduğu ve gerekli gördüğü zaman da sohbet yapardı. Gece, gündüz ayırımı yapmaz, uygun gördüğü her zaman ders ve sohbet yapardı.

Mescidde Sohbet Halkaları:

Hız. Peygamber, Medîne şehir merkezinde olduğu zaman günde beş vakit mescide gelir, imâm olur ve namazları kendisi kıldırırdı. Namazdan önce veya sonra sohbet yapar ve cemaatini bilgilendirirdi. Medîne'de yaşayan müslümanlar da, namazı Hız. Peygamber'in arkasında kılmak ve O'nun güzel sohbetini dinlemek için namaz vakitleri mescide akın ederlerdi. Ziraat işlerinde çalışan ve gündüz namazlarına katılamayanlar, akşam ve yatsı namazlarına iştirak eder ve gündüz kaçırdıkları sohbetlerde neler konuşulduğunu gündüz namazlarına katılan müslümanlardan öğrenirlerdi. Mescide uzak mahallelerde oturanlar da nöbetleşe mescide gelir, yapılan sohbetleri dinler, mahalleye dönünce gelemeyenlere anlatırlardı. Hız. Ömer (r.a.), bu konuda şunları anlatır:

“Ensâr'dan bir komşum ile birlikte, Ümeyye b. Zeyd oğulları yurdunda otuyordum. Burası, Medîne'nin Avâli denilen semtiydi. (Birşeyler öğrenmek maksadıyla) Hz. Peygamber'in yanına nöbetleşe giderdik. Bir gün o gider, bir gün de ben giderdim. Ben gittiğim zaman, o gün vahiy ve diğer şeylere dâir duyduklarımı komşuma haber verirdim. Komşum gidip geldiği zaman da öğrendiklerini bana öğretirdi.”²²

Hız. Peygamber, namazdan sonra işi yoksa mescidde oturur ashâbı ile sohbet ederdi. Namazdan sonra işi olmayan müslümanlar da mescidde sohbet halkaları oluşturur, kendi aralarında sohbet ederlerdi. Hız. Peygamber, her halka ile ilgilenir ve bu arada ashâbını bilgilendirirdi. Mekke fethinden sonra müslüman olup Medîne'ye gelen şâir Ka'b b. Züheyr'in ifâdesine göre Hız. Peygamber, mescidde halka halka oturan ashâbının arasında bulunuyor, bir o taraftakilerle, bir bu taraftakilerle sohbet ediyordu.²³ Hız. Peygamber, kendinden sonra İslâm dînini Arap yarımadasının dışına taşıyacak olan o seçkin ashâbını işte bu sohbetlerde yetiştirdi. Kimi zaman, bu halkalardan birine oturur ve halkadakilerle sohbetini devam ettirirdi. Abdullah b. Amr'ın anlattığına göre Hız. Peygamber, bir gün mescide girince halka halinde oturmuş iki grupla karşılaştı. Bir halkada oturanlar Kur'ân-ı Kerim okuyor ve Yüce Allah'a duâ ediyor, diğer halkada oturanlar da ilim öğreniyor ve öğretiyordu. Bu durumu gören Hız. Peygamber şöyle buyurdu:

“Bunların hepsi hayır üzeredirler. Şunlar, Kur'ân-ı Kerim okuyor ve Yüce Allah'a duâ ediyorlar. Allah, dilerse onlara istediklerini verir, dilerse vermez. Şunlar da ilim öğreniyor ve öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim.” Abdullah b. Amr, Hız. Peygamber'in böyle buyurduktan sonra ilimle meşgul olanların yanına oturduğunu söyler.²⁴

Bu sohbet halkaları, ashâb-ı kirâmın vakitlerini mescidde Hız. Peygamber ile birlikte geçirdiklerini göstermektedir. Mescid, onlar için hem bir ibâdethane hem bir dershâne hem de dinlenme ve sohbet etme yeri idi. Namazdan önce gelip bu halkalara oturanlar olduğu gibi, namazdan sonra oturanlar ve bir sonraki namaz vaktine kadar mescidden hiç çıkmayanlar da olurdu. Hız. Peygamber de zamanının bir çoğunu bu sohbetlere katılarak geçirir ve sahâbesini yetiştirirdi. Özellikle de suffa

²² Buhârî, İlim 27, Mezâlim 25; Müslim, Talak 34; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 33.

²³ Bkz. Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, Beyrut trz., III, 671.

²⁴ İbn Mâce, Mukaddime 17.

ashâbı ile daha yakından ilgilenirdi. Dışardan Medîne'ye gelenler Hz. Peygamberi çok kere mescidde bulurlardı.

Vakitli Dersler ve Sohbetler:

Cuma günleri hutbe okur, cemaati dini konularda bilgilendirirdi. Bayram namazlarında da hutbe îrâd ederdi. Okuduğu hutbeleri bir konuya hasretmez, aynı hutbede değişik konulara temas ederek cemaatin dikkatini canlı tutardı.²⁵ Ayrıca hemen her gün sabah namazından sonra sohbet yapardı. Sabah namazından sonra: "İçinizden bu gece rüyâ gören var mı?" diye sorar, anlatılan rüyâları yorumlayarak söze başlardı. Şayet cemaatin içinden rüyâ gören kimse çıkmazsa, kendi rüyâsını cemaate anlatır, sonra da yorumunu yapardı.²⁶ Gece gördüğü rüyâyı anlatarak cemaatin dikkatini çeken Hz. Peygamber, bu arada sabahleyin zihinleri berrak olan ashâbına vermek istediği mesajını ulaştırırdı. Kimi zaman, ashâbının gördüğü rüyâları kendisi yorumlar; kimi zaman da yanında bulunan ve yorumlamak isteyenlere yorumlatır ve onların yorumlarını değerlendirirdi.²⁷ Bu da, ashâbın rüyâ ta'biri konusunda yetişmesini sağlardı.

Bilindiği gibi peygamberlerin gördüğü rüyâlar sadık rüyâlardır. Onların gördüğü rüyâlar er veya geç olduğu gibi çıkar. Hz. Yûsuf (a.s.), yıllar sonra babası Hz. Ya'kûb (a.s.)'a: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyânın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi."²⁸ demişti. Peygamberler, sadece birkaç gün veya birkaç yıl sonra olacak şeyleri değil, âhîret âlemine âit şeyleri de rüyâlarında görür ve bunu çevrelerindeki insanlara anlatarak âhîret konusunda onları bilgilendirirler.

Ashâb-ı kirâm'dan Semüre b. Cündüb, Hz. Peygamber'in, bir sabah namazından sonra âhîret âlemi ile ilgili bir rüyâsını anlattığını bize şöyle nakleder: "Rasûlullah (s.a.v.), sahâbî-lerine hitaben sık sık:

-“Sizlerden herhangi biriniz bu gece rüyâ gördü mü?” diye sorardı. Bunun üzerine Allah'ın anlatmasını dilediği kimseler rüyâlarını anlatırlardı; O da ta'birini yapardı. Bir gün sabah vakti bize kendi gördüğü rüyâsını şöyle anlattı: "Bu gece bana iki kişi (yâni iki melek) geldiler. Onlar beni aldılar ve:

²⁵ Bkz. Müslim, Cennet 49; İbn Mâce, Nikâh 51.

²⁶ Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi*, İstanbul 1970, VII, 150.

²⁷ Buhârî, Ta'bîr 47; Müslim, Rüyâ 17.

²⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf sûresi, 12/100.

-“Bizimle yürü!” dediler. Ben de onların beraberinde yürüdüm. Nihayet biz, yatmakta olan bir adamın yanına vardık. Yanına vardığımız bu adamın baş ucunda da elinde taş bulunan başka bir adam durmuş, o yatan adamın başını taşla vurup kırıyordu. Taşı başına her vurduğunda taş, bir tarafa yuvarlanıp gidiyordu. Atan adam da arkasından koşuyor ve onu tekrar alıp getiriyordu. O dönüp gelmeden, bunun başı iyi oluyor ve eski hâline dönüyordu. Sonra taşı getiren adam, yatan adamın üzerine dönüyor ve birinci defa yaptığı gibi tekrar onun başını ezme işini yapıyordu. Ben bu iki meleğe:

-“Sübhânallah! Bu iki adamın durumu nedir, (bunlar kimdir)? diye sordum. İki melek bana:

-“Yürü, yürü!” dediler. Birlikte yürüdük ve sonunda arka üstü yatmış bir adamın yanına geldik. Onun baş ucunda da elinde demirden çatal bir kanca bulunan başka bir adam ayakta duruyordu. Ayakta duran adam, elindeki kancayı yatan adamın avurdunun bir tarafına geçiriyor ve tâ başının arkasına kadar yırtıp parçalıyordu. Aynı şekilde burun deliğine takıyor ve ensesine kadar yırtıyordu. Gözüne takıyor ve başının arkasına kadar yırtıp parçalıyordu. Sonra diğer tarafına geçiyor ve aynı şeyi bu tarafa yapıyordu. Bir tarafın işi bitmeden diğer taraf eski haline geliyor ve sapaşâğlam oluyordu ve bu böyle devam ediyordu. Ben yine yanımdaki iki meleğe:

-“Sübhânallah! Bu iki adamın hâlleri nedir?” diye sordum. Bu iki melek bana:

-“Yürü, yürü!” dediler. Biz yine birlikte yürüdük ve tennûr gibi altı geniş, üstü dar bir fırın yanına geldik. Bir de baktık ki, onun içinden karışık bağırımlar ve birçok sesler geliyor. Biz onun ağızına doğru baktık ve içeride birçok çıplak erkekler ve çıplak kadınlar var olduğunu gördük. Onların aşağısından kendilerine bir ateş alevi geliyordu. Onlara bu alev geldikçe, bağırıp çağırıyorlardı. Ben, yine yanımdaki iki meleğe:

-“Bu çıplak erkekler ve kadınlar (kimdir ve bunların hali) nedir?” diye sordum. Bu iki melek bana:

-“Yürü, yürü!” dediler. Biz yine bu iki melekle yürüdük ve bir nehir üzerine geldik. Nehir kan gibi kırmızı idi. İyice baktık ve bu nehrin içinde yüzmekte olan bir adamın var olduğunu gördük. Nehrin kenarında da yanibaşında birçok taşlar toplamış olan bir adam vardı. Nehirdeki bu adam yüzdüğünce yüzüp geliyor, sonra yanında taşlar toplayan adamın yanına varıyor ve ona doğru ağızını açıyor. Kenardaki adam da onun ağızına bir taş atıp yutturuyor, bunun üzerine nehirdeki

adam yüzerek geriye doğru gidiyor. Sonra tekrar kenardakine doğru dönüp geliyor. Kenardakinin yanına her dönüşünde kenardaki, onun ağzının içine bir taş atıyor ve ona taşı yutturuyor. Ben, yine yanımdaki iki meleğe:

-“Bu iki adamın hâli nedir?” diye sordum. Onlar da bana:

-“Yürü, yürü!” dediler. Biz yine yürüdük ve sonunda çok çirkin manzaralı bir adamın yanına geldik. Bir de baktık ki, onun yanında yakmakta olduğu ve etrafında koşmakta bulunduğu bir ateş var. Ben yine meleklerle:

-“Bu adamın hâli nedir?” diye sordum. Onlar da bana:

-“Yürü, yürü!” diye emrettiler. Biz yine yürüdük, sonunda uzun ağaçlar ve bol bitkilerle sarılmış bir bahçeye geldik. Bahçede baharın her bir çiçeğinden vardı. Bahçenin ortasında çok uzun boylu bir adam vardı ki, ben onun semâya doğru uzanan başını nerdeyse göremiyordum. Adamın etrafında da şimdiki kadar hiç görmediğim bir çocuklar kalabalığı vardı. Ben, yine yanımdaki iki meleğe:

-“Bu uzun adam ve bu çocuklar neyin nesidir?” diye sordum. Bu iki melek bana:

-“Yürü, yürü!” dediler. Biz yine yürüdük ve sonunda büyük bir bahçeye vardık ki, ben asla ondan daha büyük ve ondan daha güzel bir bahçe görmüş değilim. Yanımdaki iki melek bana:

-“Bu ağaçların içinden yükseğe çık!” dediler. Biz meleklerle o ağaçların içlerinden yüksekere doğru çıktık. Nihayet altın ve gümüşten tuğlalarla binâ edilmiş olan bir şehire ulaştık. Şehirin kapısına geldik ve açılmasını istedik. Kapı bizim için açıldı. Kapıdan şehre girdik. Bizleri onun içinde birtakım adamlar karşıladılar ki, bunların vücûdlarının yarısı görmekte olduğun en güzel insan şeklinde, diğer yarısı da görmekte olduğun en çirkin insan şeklindeydi. Yanımdaki iki melek o insanlara:

-“Gidiniz de şu nehir içine giriniz (ve onun hâlis suyu ile çirkin sıfatınızdan yıkanınız).” dediler. Orada enlemesine akmakta olan bir nehir vardı ki, sanki onun suyu süt kadar beyaz idi. O insanlar gittiler ve o nehrin içine girdiler. Sonra onlar kendilerinden o çirkin sıfatlar gitmiş olarak bizim yanımıza döndüler ve onlar en güzel sûrette dönmüşlerdi. Melekler bana:

-“Bu şehir, Adn Cenneti’dir, işte senin varacağı yer burasıdır.” dediler. Gözlerimi yukarıya doğru dikip baktım ve gökyüzündeki çok uzak bulut gibi bembeyaz bir köşk gördüm. Melekler bana:

-“İşte orası da senin menzilindir!” dediler. Ben de onlara:

-“Allah sizlere bereketler ihsan eylesin! Beni bırakın da ben oraya gireyim.”

dedim.

Onlar da bana:

-“Sen şimdi oraya giremezsin. Sen ileride oraya gireceksin!” dediler. Bunun üzerine ben de meleklerle:

-“Ben, bu gece boyunca çok hayret verici şeyler gördüm. Benim gördüğüm bu şeyler nedir?” dedim. Bu iki melek bana şunları anlattılar:

-“Biz, bunları sana bir bir anlatacağız.” dedi ve şöyle açıkladılar: “Şu yanına geldiğin ve taş ile başı ezilen birinci adam yok mu; işte o, Kur’ân’ı öğreniyor, sonra onun emirlerini reddediyor ve farz namazı kılmadan başını atıp uyuyordu. Şu üzerine gelip, başının arkasına kadar ağzının bir tarafı ve boğazı da başının arkasına kadar, gözü de başının arkasına kadar yırtılıp parçalandığını gördüğün adama gelince; o adam da erkenden evinden çıkar ve öyle bir yalan söylerdi ki, onun bu yalanı her tarafa yayılırdı. Şu yukarısı dar, aşağısı geniş fırın gibi binanın içinde görmüş olduğun o çıplak erkek ve kadınlara gelince; onlar da zinâ eden erkekler ve zinâ eden kadınlardır. O nehirde yüzmekte olup üzerine geldiğin ve kendisine taş yutturulan adam ise; o da ribâ yiyen kimsedir. Bir ateş yanında onu yakıp etrafında koşmakta olan o çirkin manzaralı adama gelince; o da cehennem bekçisi olan Mâlik’tir. O büyük bahçenin içinde gördüğün uzun boylu adama gelince; o da İbrahim Peygamber ’dir. Onun etrafındaki çocuklar ise, fitrat üzere ölen herbir çocuktur”.

Semure dedi ki: Müslümanların bâzısı:

-“Yâ Rasûlallah! Müşriklerin çocukları da mı?” diye sordular. Rasûlullah:

-“Evet, müşriklerin çocukları da” buyurdu. Melekler devamla:

-“Kendilerinin bir kısım güzel, diğer kısımları da çirkin olan o topluluğa gelince; onlar bir kısım güzel amellerini diğer çirkin amelleriyle karıştırmış olan kimselerdir ki, Allah onların suçlarından vazgeçmiştir, dediler.”²⁹

Hz. Peygamber, gece gördüğü rüyâyı ashâbına anlatarak onların dikkatlerini celbetmiş ve bir rüyâ ile birçok hakikati anlatmıştır. Bugün, câmi dersi yapacak olan câmi görevlileri Hz. Peygamber’in bu metodunu geliştirerek uygulayabilirler. Onlar da Hz. Mevlâna’nın Mesnevî’sinde anlatılan hikâyelerden istifade edebilirler. Câmi cemaatinin can kulağı ile dinleyebileceği, gerçeği anlatan daha güzel hikâyeler de bulunabilir. Nitekim konuyu dert edinen ve cemaatini düşünen görevliler, harıl harıl çalışıp buluyorlar. Hikâye buluyorlar, kıssa buluyorlar, şiir buluyorlar, yani aradıklarını

²⁹ Buhârî, Ta’bîr 48; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 8-9.

buluyorlar. Bulunan ve anlatılan bu gibi garnitür cinsi şeylerin de gerçeği yansıtan özelliğe sahip olması lazım geldiğini unutmamak lazımdır.

Bütün Gün Devam Eden Sohbetler:

Hz. Peygamber, sözü güzel konuşur, sohbeti güzel yapar, yaptığı dersi dinletirdi. Dinleyicileri sıkmaz ve usandırmazdı. Dinleyenler, O'nun sohbetinden ayrı bir zevk alırlardı. Sözü'nün ve sohbetinin bitmesini istemezlerdi, sohbet saatlerce devam etse dinlerlerdi. Bunu bilen Hz. Peygamber de çok sık olmamakla birlikte ashâbına uzun sohbetler yapardı. Hatta O'nun, bütün gün devam eden sohbetleri olmuştur. Böyle bir sohbeti, Ashâb-ı kirâm'dan Ebû Zeyd Amr b. Ahtab el-Ensârî (r.a.) şöyle anlatır:

“Rasûlullah (s.a.v.), bir gün bize sabah namazını kıldırdıktan sonra öğleye kadar konuşma yaptı. Sonra minberden inip öğle namazını kıldırdı. Öğle namazından sonra da ikindiye kadar konuştu. İkinci namazını kıldırdıktan sonra tekrar minbere çıktı, akşama kadar konuştu. Yaptığı bu konuşmalarda olacak olan her şeyi bize anlattı. Bu konuşmalardan en çok şeyi öğrenenlerimiz, hâfızası en kuvvetli olanlarımız oldu.”³⁰

Bu rivâyetten Hz. Peygamber'in çok ender de olsa sahâbeye sabahtan akşama kadar ders ve sohbet yaptığını ve onları her konuda bilgilendirdiğini öğreniyoruz. Bu sohbetlerin konularının çok ilgi çekici olduğunu ve cemaatin sabahtan akşama kadar hiç sıkılmadan bu sohbetleri dinlediğini söyleyebiliriz. Bu sohbetlerden hem erkekler hem de bayanlar yararlanıyordu. Çünkü Hz. Peygamber'in zamanında hanımlar da beş vakit namazı mescitte kılarlardı.³¹ Mescitte onlar için ayrılan bir yer vardı, namazlarını Hz. Peygamber'e tâbi olarak orada kılarlardı.³²

Bu olayı anlatan Ebû Zeyd Amr b. Ahtab, Medîne'nin yerlisidir ve Hazrec kabîlesine mensuptur.³³ Hz. Peygamber'in mübârek eliyle onun yüzünü okşadığı ve “Allah'ım! Onu güzelleştir ve güzelliğini devam ettir!” diye duâ ettiği, yüz yirmi yıl yaşadığı halde saçında ve sakalındaki bir-iki telin dışında saçının ağarmadığı, ölene kadar da güleç yüzünün hiç bozulup değişmediği bilinmektedir.³⁴

³⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 487.

³¹ Buhârî, *Salât* 13; Müslim, *Mesâcid* 230.

³² Buhârî, *Ezân* 164. Ayrıca bkz. İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd fî hedy-i hayri'l-ibâd*, II, 63.

³³ İbn Hacer, *Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrût 1910, IV, 78.

³⁴ Tirmizî, *Menâkıb* 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 77, 341.

İleride olacak hâdiseler hakkındaki hadisleri bize nakledenler, muhtemelen bu uzun konuşmasında Hz. Peygamber'i dinleyen ashâb-ı kirâmdır. Şüphesiz, Rasûlullah (s.a.v.) daha başka zamanlarda da bu nevi olaylardan bahsetmiştir. Nitekim Huzeyfe b. El-Yemân, "Benim de bulunduğum bir mecliste Rasûlullah (s.a.v.), ileride çıkacak fitnelerden bahsetti." demektedir.³⁵ Hz. Peygamber'in ileriye dönük olaylar hakkında ashâbına verdiği bilgilere dâir birkaç misâl vermek gerekirse sunları söyleyebiliriz: Yemen'in, Şam'ın, Irak'ın, Kudüs'ün, Mısır'ın, İran'ın ve Bizans'ın fethedileceğine dâir sahih hadisler bulunmaktadır.³⁶ Hz. Peygamber'in, hemen kendisinden sonra olan olaylar hakkındaki hadislerini saymıyacağız, çünkü bizim konumuz bunları sayıp dökmek değil; biz burada câmi derslerinin önemine işâret etmek istiyoruz. Hz. Peygamber'in, câmiye devam eden cemaate ayrı bir değer verdiğini ve onları her konuda bilgilendirdiğini göstermek istiyoruz. Onlara öyle değer verirdi ki, gelecekte olacak olaylar konusundaki bilgisini bile onlarla paylaşırdı.

Hz. Peygamber'in, namaz için verdiği aralar dışında o gün sabahtan akşama kadar durmadan konuşması ve ashâbını olmuş ve olacak hâdiseler hakkında bilgilendirmesi, bütün bu konularda Yüce Allah'ın ona Kur'ân'ın dışında bir bilgi verdiğini göstermektedir. O da bu bilgilerden uygun gördüklerini ashâbına haber vermiştir. İşte, Yüce Allah'ın, yukarıda geçen âyet-i kerîmede işâret ettiği "...size hikmeti öğretiyor..." sözündeki "hikmet"ten maksat bu olsa gerektir.

Bayanlara Özel Ders:

İslâm dini, kadın-erkek herkesin dinidir. Yüce Allah'a kul olma konusunda kadın-erkek ayırımı yapmayan bu din, nâzik yaratılışlarından dolayı kadınlara belli bazı ayrıcalıklar sunmuştur. Aynı mekânda kadın-erkek ihtilâtını uygun görmeyen dînimiz, mahremiyete önem vermiştir. Hz. Peygamber, birtakım sınırları gözetmeleri şartıyla kadınların namaz kılmak için mescide devam etmelerine izin vermiş; ashâbına da: "Hanımlar gece (akşam, yatsı ve sabah) namazlarına katılmak için sizden izin istediklerinde izin veriniz."³⁷ buyurarak, onların namaza katılmasının eşlerinin izni ile mümkün olabileceğine işâret etmiştir. Kadınların mescide devam etmelerine ve namazları cemaatle kılmalarına önem veren Hz. Peygamber, yine erkek ashâbına hitâben: "Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescidlerinden men

³⁵ Müslim, Fiten 22.

³⁶ Bkz. Buhârî, Cihâd 157; Müslim, Fiten 75,76.

³⁷ Buhârî, Ezân 163, Salât 162.

etmeyiniz!”³⁸ buyurarak onların mescide devam etmelerinin önündeki muhtemel engelleri kaldırmıştır. Hz. Peygamber’in, hanımlar için verdiği bu hakkı en iyi kullananlardan biri Âtike bint Zeyd’dir. Sahâbe hanımlardan olan Âtike, Hz. Ömer’in kendisine yaptığı evlilik teklifini mescide gitmekten alıkoymaması ve dövmemesi şartıyla kabul etmiştir. Hz. Ömer’den sonra Zübeyr b. Avvam’la evlenen Âtike, aynı şartları ona da sunmuş ve bu şekilde evlenmeyi kabul etmiştir.³⁹

Kadınlar, Hz. Peygamber efendimizin zamanında beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı ve cenâze namazlarına katılırlardı. Hz. Peygamber, kadınların mescide rahat gidip gelmelerini sağlamak için bazı tedbirler almıştı. Bu tedbirlerin başında, mescidin bir kapısının kadınlar tahsis edilmesi gelmektedir. Hz. Ömer’in oğlu Abdullah’ın, ölünceye kadar bu kapıdan girip çıkmadığı belirtilmektedir.⁴⁰ Ayrıca kadınlar, evlerinden mescide ve musallâya gidip gelirken kendilerini korur ve örtülerine bürünürlerdi. Kadınlar devamlı olarak cemaatle namazlara katıldıkları için onlara yönelik câmi içi kuralları da konulmuştur. Hz. Peygamber, kadınların câmiye gelirken güzel koku sürünmemelerini ve erkeklerin arkasında saf tutmalarını emir buyurmuştur. Erkeklerle bakışmalardan daha çok koruyacağı için de kadın saflarının en değerlisinin son saf olacağını bildirmiştir.⁴¹

Hz. Peygamber, kadınlara yönelik nasihatleri ilk zamanlar câmide veriyordu.⁴² Cumaya devam eden kadınlar da Hz. Peygamber’den çok şeyler öğrenirlerdi. Ümmü Hişâm bint Hârise şöyle der: “Ben, Kâf sûresini Cuma namazlarında Hz. Peygamber’den öğrendim. Çünkü O, her Cuma günü minberde Kâf sûresini okurdu.”⁴³ Bayram namazlarına ve cenâze namazlarına katılanlar da hem namazlarını cemaatle kılar hem de bir şeyler öğrenirlerdi. Hatta Hz. Peygamber, şer’an özürlü olan kadınların da bayram namazlarına katılmasını isterdi. Kadın sahâbîlerden Ümmü Atiyye bu konuda şunları anlatır:

“Hz. Peygamber, bütün ergen kadınların ve ergenliğe yaklaşan kız çocukların bayram namazına getirilmelerini emir buyurunca biz: “Ey Allah’ın Elçisi! Âdet görenlerimiz de mi gelecek?” diye sorduk. Hz. Peygamber: “Evet, onlar da gelecek.” buyurdu ve herkesin katılması konusundaki emirlerinin gerekçesini şu şekilde

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 76. Buhârî, Cum’a 13, Nikâh 116.

³⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII, 267; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, VII, 185.

⁴⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, salât 54; Semhûdî, *Vefâu’l-vefâ*, II, 693.

⁴¹ Bkz. Ebû Dâvûd, Salât 98.

⁴² Bkz. Ebû Dâvûd, Nikah 49.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 436; Müslim, Cuma 51.

açıkladı: "Gelsinler de bayram sabahının kutlu heyecânını soluklasınlar ve yapılacak ibâdet ve duâya şâhit olsunlar."⁴⁴

Ümmü Atiyye, Medîne Mescidi dışında açık alanda kılınan bayram namazında, âdet gören kadınların, arka kısımlarda yer aldıklarını ve cemaatle birlikte tekbir getirdiklerini de haber vermektedir.

Hz. Peygamber, bayram namazlarında kadınlara ayrıca nasihat eder ve onlardan yoksul müslümanlar için sadaka toplardı. İmâm Buhârî, bu konudaki rivâyetleri "Kitâbü'l-İdeyn"de "İmâmın, bayram günü kadınlara vaaz ve nasihatı" bâb başlığı altında toplamıştır.⁴⁵

Hz. Peygamber'den çok yakın ilgi gören kadınlar, biyolojik yapılarından kaynaklanan ve kendilerini ilgilendiren konularda Hz. Peygamber'e sorular sormuş ve bu konularda da bilgi sahibi olmuşlardır.⁴⁶

Hz. Peygamber'in Medîne'de yaptırdığı mescidin arka tarafında kadınlara ayrılan bir bölüm vardı. Kadınlar namazlarını burada kılarlar, Hz. Peygamber'in sohbetlerini de buradan dinlerlerdi. Hz. Peygamber'in mihrabı ve minberi ile kadınlar bölümü arasındaki mesafenin uzaklığından dolayı kadınlar, Hz. Peygamber'in sözlerini iyice dinleyemediklerinden dolayı şikâyet eder ve kendileri için ayrı bir zamanın tahsis edilmesini isterlerdi. Ebû Saîd el-Hudrî, konu ile alâkalı olarak şunları anlatır:

"Kadınlar, "Ey Allah'ın elçisi (sözlerinizi dinleyip iyice anlamak için) erkeklerden bize meydan kalmıyor. Kendiliğinizden bize bir gün ayırınız." dediler. Rasûlullah (s.a.v.) da onlara bir gün tayin etti. Kadınlar, o gün Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler. O da kendilerine vaaz ve nasihat yaptı, yapmaları gereken şeyleri emretti."⁴⁷

Bugün, Hz. Peygamber'in bu sünnetini yerine getirerek kadınlara özel dersler ve sohbetler yapmanın çok faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu dersleri bayan hoca hanımlar yaparsa daha faydalı olur diye düşünüyorum.

Hz. Peygamber'in Câmi Derslerinde Uyguladığı Metod:

Kademeli Öğretim Metodu: Hz. Peygamber, insanlara îman esaslarını öğreterek işe başladı. İman konusunda problemi kalmayanlara Kur'ân-ı Kerim'i ve

⁴⁴ Buhârî, İdeyn 20; Ebû Dâvûd, Salât 247.

⁴⁵ Buhârî, İdeyn 19.

⁴⁶ Bkz. Buhârî, Hayz 9.

⁴⁷ Buhârî, İlim 36.

ibâdetleri öğretirdi, muhâtaplarını bilgilendirmek için kademeli bir metod izler, mühim olandan önce ehem olanı öğretirdi.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde rabbânîler olunuz."⁴⁸ buyurur. Buhârî, Abdullah b. Abbas'tan "rabbânî" kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak, "âlim ve fakih olan rabbânîler olun" açıklamasını naklettikten sonra, şu ifadelere yer verir: "Rabbânî âlim, insanlara büyük ilimlerden önce küçük ilimleri öğreten kimsedir."⁴⁹ İlimin küçüğünden maksat, konuları açık ve kolay; büyüğünden maksat da konuları ince ve zor anlaşılanaıdır. Bu sebeple rabbânî âlim, Hz. Peygamber'in uygulamalarında olduğu gibi insanlara konuları basitten zora, ön bilgiden gâyeye, müşahhasıtan mücerrede doğru hareket ederek öğretir. Daha rahat anlamaları, zihinlerine iyice yerleştirebilmeleri için , öğretirken ehem-mühim sıralaması yapar.

Hz. Peygamber'in, yaptığı sohbetlerde muhâtaplarının seviyelerini gözeterek, onları kademeli bir şekilde bilgilendirdiğini Cündeb b. Abdullah'ın şu rivâyetinden öğreniyoruz:

"Biz, Rasûlullah (s.a.v.)'in yanında bulunan ergenlik çağında bir grup genç idik. Kur'ân'ı öğrenmeden evvel îmânı öğrendik. Daha sonra Kur'ân'ı öğrendik de onun sayesinde îmânımız arttı."⁵⁰

Bu rivâyetten Hz. Peygamber'in, mescidde ve mescid dışında yaptığı sohbetlerde, dinleyicileri gruplara ayırdığını ve onların seviyelerine göre kendilerini bilgilendirdiğini söyleyebiliriz.

Soru-Cevap Metodu: Hz. Peygamber, sohbetlerini canlı yapardı; yani sohbetlerini câzip hale getirirdi. Dinleyenleri bıktırmazdı. Bunun için de her seferinde değişik usuller kullanırdı. Sık sık uyguladığı usullerden biri soru cevap tarzıydı. Kimi zaman, derse başlamadan kendisi bir soru sorar ve dinleyicilerin dikkatini çeker, sonra da sorunun cevabını kendisi verir. Kimi zaman, cemaatinin bir soru sormasını bekler ve sohbeti bu sorunun cevabı çerçevesinde yapardı. Kimi zaman da sohbet esnasında sorulan soruları dinler ve cevaplandırır. **Her üç tarz için birer rivâyet nakledelim:**

Birinci rivâyet: Hz. Peygamber, ashâbının dikkatini bir konu üzerinde yoğunlaştırmak istediğinde, o konu ile ilgili bir soru sorar, herkesin dikkatini çeker,

⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân sûresi, 3/79.

⁴⁹ Buhârî, İlim 10.

⁵⁰ İbn Mâce, Mukaddime 9.

sonra da sorduğu soruyu kendisi cevaplandırır ve ashâbını bu şekilde bilgilendirirdi. Hiz. Peygamber'in bu tarzdaki bir sohbetini Ebû Hüreyre şöyle anlatır:

"Bir gün Rasûlullah (s.a.v.), yanında bulunanlara: "Müflis (iflas eden) kimdir, bilir misiniz?" diye sordu. Ashâb-ı kirâm: "Bize göre müflis, malı ve parası olmayan kimsedir." dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), şöyle buyurdu:

"Ümmetimin gerçek müflisi, kıyâmet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelen, fakat şuna sövdüğü, buna zinâ iftirasında bulunduğu, şunun malını yediği, bunun kanını döktüğü, şunu dövdüğü için iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biten; kalan haklar için de, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir."⁵¹

Hiz. Peygamber burada, dünyada yaptığı ibâdetlerden elde ettiği sevapları âhirette kaybeden kişileri, dünyada malını ve parasını kaybeden kişilere benzeterek, hem teşbih metodunu hem de soru- cevap metodunu kullanmıştır.

İkinci rivâyet: Ebû Mûsâ el-Eş'arî şunları anlatır: "Rasûlullah (s.a.v.), sabah namazını kırdırdıktan sonra biz bulunduğumuz yerlerden kalkar ve onun yanına ve yakınına otururduk. Bir kısmımız Kur'ân'la ilgili, bir kısmımız mirasla ilgili, bir kısmımız da gördüğü rüyâ ile ilgili sorular sorardık."⁵²

Bilindiği gibi, bilgiyi elde etmenin yollarından biri de soru sormaktır. Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerîm'de "Eğer bilmiyorsanız zikir erbabına sorunuz."⁵³ buyurarak bu tarzı tavsiye etmiştir. Hiz. Peygamber de hayatında bunu uygulamış, ashâbının soru somasına fırsat vermiş ve sorularını cevaplandırmıştır. Ders ve sohbet devam ederken dinleyicilerden gelen soruları dinlemiş ve bu soruları da hemen anında cevaplandırmıştır. Hatta kendisi hutbe îrâd ederken cemaat soru sormuş, Hiz. Peygamber de bu soruların cevabını vermiştir.⁵⁴

Hiz. Peygamber, bugün bizim câmilerde yaptığımız gibi monoton ve nutuk benzeri bir konuşma yapmazdı. O, ashâbı ile güzel bir iletişim kurar ve onların beklentilerine cevap verirdi. Onların soru sormalarından asla rahatsız olmazdı. Hem erkeklerin hem de kadınların sorularına cevap verirdi.

Ebû Mûsâ'nın rivâyetinden öğrendiğimize göre, ashâb-ı kirâm efendilerimiz, her sabah namazından sonra Hiz. Peygamber'in yakınına oturur ve ona değişik

⁵¹ Müslim, Birr 59; Tirmizî, Kıyâme 2.

⁵² el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 159.

⁵³ Kur'ân-ı Kerîm, en-Nahl suresi, 16/43.

⁵⁴ Buhârî, Salât 48.

konularda sorular sorarlardı. Hz. Peygamber de onların bu sorularını cevaplandırırđı. Bu rivâyet bize, Hz. Peygamber'in, mescidde hem ibâdet hem de sohbet ve ders yaptığını, sohbetlerinde de soru- cevap metoduna önem verdiğini gösteriyor. Soru-cevap metodunun, eğitim-öğretimde aktif metodlardan biri olduğu bilinen bir gerçektir.

Üçüncü rivâyet: Hz. Câbir b. Abdillâh, Hz. Peygamber'in yaptığı bir konuşma esasında kadınlardan gelen sorulara cevap verdiğini bildiren řu olayı anlatır:

"Ben, Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte bayram namazında bulundum. Hutbeden önce ezansız ve ikâmetsiz olarak işe namazdan başladı. Sonra Bilâl'e dayanarak ayakta durdu ve Allah'tan korkmayı emretti, O'na itâate teşvik etti. Cemaate vaaz ve nasihate devam etti. Sonra yürüyüp kadınların yanına geldi. Onlara da vaaz ve nasihat etti. Kadınlara şöyle dedi: 'Tasadduk edin, zira çoğunuz cehennem odunu olacaksınız.' Bunun üzerine kadınlar arasından esmer olan birisi kalktı ve "Niçin? ey Allah'ın elçisi!" diye sordu. Hz. Peygamber de bu soruya: "Çünkü sizler, halinizden çok şikâyet eder ve kocalarınızın nîmetine karşı nankörlükte bulunursunuz" diye cevap verdi."⁵⁵

Bu rivâyetlerden, Hz. Peygamber'in, cemaatine özgüven aşıladığını da çıkarabiliriz. Mekkeli veya Medîneli olmayan esmer yani zencî bir hanımefendinin, itirâz edencesine Hz. Peygamber'e soru sormasından bu sonucu çıkarabiliriz. Gerekli cevabı aldıktan sonra artık konuşmaması da o hanımın seviyesini gösterir.

Kabul etmemiz lazım gelir ki, yapılan sohbetler ve dersler sahâbeyi üstün bir seviyeye çıkarmıştı. İslâm'dan önce hiçbir bilgisi ve kültürü olmayan bu insanların, bu dine gönül vererek ve Hz. Peygamber'in derslerine kulak vererek hangi noktaya çıktıklarını iyi görmek lazımdır. Unutmayalım ki sahâbe, Hz. Peygamber'in sohbetinde pişen bir nesildir.

Gösterek Öğretme Metodu: Hz. Peygamber, ashâbının bilmesi gereken hususları onlara hem teorik hem de pratik olarak öğretirdi. En çok da namazın nasıl kılınacağını öğretirdi. Namazı hem teorik hem pratik olarak öğretirdi. Bu konuda Sehl b. Sa'd, şunları anlatır:

"Minber yerine konulunca, Rasûlullah (s.a.v.) minbere çıkıp tekbir aldı. Cemaat de tekbir aldı. Kendisi minberde olduğu halde rûkûya vardı. Sonra cephesi kibleye dönük olduğu halde minberden indi ve hemen minberin dibinde secde yaptı.

⁵⁵ Müslim, İdeyn 4; Dârimî, Salât 224.

Tekrar minbere çıkıp cemaate yöneldi ve şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Benim namazımı öğrenesiniz diye ben böyle yaptım.”⁵⁶

Sehl'in anlattığı bu olay, mescide minber yapıldıktan sonradır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, ilk zamanlar hutbelerini bir hurma kütüğünün üzerinde okurdu. 7/628 yılında, mescide üç basamaklı bir minber yapıldıktan sonra Hz. Peygamber, hutbelerini yeni minberinde okumaya başladı. Hz. Peygamber, bu minberde hem hutbe okur hem de cemaatini görsel şekilde eğitir ve bilgilendirirdi.

Mescidde, ashâbına bu şekilde namaz ta'limi yapan Hz. Peygamber, cemaatin namaz kılmasını takip eder, gördüğü yanlışlıkları düzeltirdi. Bu şekildeki öğretme daha etkili olurdu. Çünkü öğretilen şahıs tek kişidir. Hem öğreten hem de öğrenen konuya yoğunlaştığı için etkisi yüzde yüzdür. Hz. Peygamber'in böyle bir yanlışı düzeltmesini Ebû Hureyre'den dinleyelim:

“Rasûlullah (s.a.v.), bir gün mescide girdi. Onun arkasından bir adam da girerek namaza durdu. Namazını bitirdikten sonra Rasûlullah'ın yanına gelip selam verdi. Rasûlullah onun selâmını aldı ve kendisine şöyle dedi: Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın. O adam da dönerek evvelce kıldığı gibi namazı tekrar kıldı ve Rasûlullah'ın huzuruna gelerek selam verdi. Rasûlullah, bu adamın selamını aldıktan sonra “dön de namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın.” buyurdu ve bunu üç kere tekrarladı. Bunun üzerine adam: “Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin ederim ki ben, bundan daha iyisini beceremiyorum; bana öğret.” dedi. Rasûlullah da “Namaza kalktığın zaman tekbir al, sonra kolayına geldiği kadar Kur'ân oku, sonra rükû et ve uzuvların yatışincaya kadar rükûda kal. Sonra başını kaldırarak iyice doğrul. Sonra secdeye vararak uzuvların yatışincaya kadar secde et. Sonra başını kaldır ve uzuvların yatışincaya kadar otur ve bunu bütün namazlarında böyle yap” buyurdu.”⁵⁷

Hz. Peygamber, hem mescidde yaptığı sohbetlerde hem de mescid dışındaki sohbetlerinde çok güzel metodlar kullanmıştır. O, dinleyicilerine ve çevresindekilere değer verirdi. Onlara çok güzel nasihatler yapardı, güzel kıssalar anlatırdı. Dinleyicisini usandırmaz ve bıktırmazdı. Konuşmasını teşbihler, temsiller ve nüktelerle süslerdi. Dinleyiciler, bıkmadan ve usanmadan kendisini zevkle dinlerlerdi. Onlar, Hz. Peygamber'in sohbetinden öyle zevk alırlar ve bu sohbetleri öyle can

⁵⁶ Buhârî, Salât 18.

⁵⁷ Müslim, Salât 45.

kulağı ile dinlerlerdi ki, görenler onları taş kesilmiş zannederlerdi. Onlar, o andaki durumlarını bize: “Sanki başımızın üzerinde bir kuş var da kıpırdasak uçvurecek zannederdik.”⁵⁸ şeklinde anlatırlar. Hz. Peygamber, mescide devam eden herkese birşeyler söyler, herkesle yeri ve zamanına göre özel ilgilenirdi. Özel soru soranlara ayrıca cevap verir, onları merak ettikleri konularda bilgilendirirdi. Mescidde yapılan derslerden herkes alımgücüne göre birşeyler alırdı.

Sonuç

Peygamberler yüce Allah tarafından seçilmiş ve insanlara gönderilmiş öğretmenlerdir. Onlar, bağlılarını her yerde yetiştirmiş ve bilgilendirmişlerdir. Son peygamber olan bizim peygamberimiz Mekke’de Dâru’l-Erkâm’da, Medîne’de de mescide yaptığı sohbetler ve dersler ile bir sahâbe nesli yetiştirmiştir. Sahâbe, mescide yapılan bu derslerden istifade etmek için, susuz kalan insanların bir su kaynağına akın ettikleri gibi mescide koşmuşlar ve burada yapılan derslerden yararlanmışlardır. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber hicretten sonra Medîne’nin yerlisi olan ensâr ile Mekke’den Medîne’ye hicret eden muhâcirleri birbirine kardeş yapmıştı. Geçici bir süre muhâcirler, ensâr kardeşlerinin evlerinde kalmışlar ve onların işlerinde birlikte çalışmışlardı. İki kardeş, kendi aralarında iş bölümü yapar, biri iş için hurma bahçesine gider diğeri de Hz. Peygamber’i dinlemek için mescide giderdi. Akşam olunca, evde bir araya gelirler, mescide giden Hz. Peygamber’den dinlediklerini işe giden kardeşine anlatır ve onu bilgilendirirdi. Ertesi gün olunca gidecek yerleri değiştirir akşam yine bir araya gelir ve Hz peygamber’in anlattıklarını müzâkere ederlerdi. Mescide uzak yerlerde oturanlar da böyle yapar, nöbetleşe mescide giderek hem Hz. Peygamber’in sohbetlerinden yararlanırlar hem de dünyalık işlerini aksatmadan yürütürlerdi.⁵⁹

Hz. Peygamber’in en büyük eseri, sahâbe neslidir. O, kendini iyi anlayan ve kendini gerçekten temsil eden bir nesil bırakmıştır. Böyle bir nesli yetiştirmek kolay değildir. Zâten peygamberler de hiçbir zaman kolaya tâlip olmamışlardır. Onlar, zoru başaran önderlerdir. Bize düşen, insanı yetiştirirken onları örnek almaktır.

Hz. Peygamber, hicretten sonra Medîne’de inşâ ettiği mescidi bir ibâdet mekânı yapmakla birlikte bir eğitim-öğretim merkezi haline getirdi. Orada kurduğu ders ve sohbet halkaları ile örnek bir nesil yetiştirdi. Kendisine gelen vahiyleri orada

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet 23.

⁵⁹ Bkz. Buhârî, İlim 28.

duyurur, ashâbına orada Kur'ân öğretir, sorulan soruların cevabını orada verir, cemaatini orada yetiştirirdi. Sahâbe, namaz vakitlerinin dışında da mescide devam eder, kendi aralarında ilim, sohbet ve zikir halkaları oluştururlardı. Hz. Peygamber de gelir bu halkaların hepsini ziyâret eder ve Kur'ân'ı okuyan ve öğrenenlerin halkası olan ilim halkasına katılırdı.⁶⁰

⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 160.